

JAAKKO VUORI

Edellytys vai ennakkoluulo?

Normaalin fenomenologiaa

Normeja, normatiivisuutta ja normaaliutta koskevat kysymykset nousevat usein esiin nykyfenomenologisessa keskustelussa. Termit eivät kuitenkaan viittaa ainoastaan ihmisen käytökseen vaan myös kokemukseen ja sen rakenteisiin. Oletus normaalista määrittelee kokemusta jo ennalta, ja normaalista poikkeava saa kriittisen ja filosofisen merkityksen.

Nykyfenomenologian asiantuntijoista esimerkiksi Steven Crowell, Maxime Doyon, Anthony Fernandez, Mirja Hartimo, Sara Heinämaa, Bernhard Waldenfels ja Maren Wehrle ovat kirjoittaneet viime vuosina normatiivisuudesta ja normaaliudesta. Waldenfelsia lukuun ottamatta kaikki edellä mainitut myös osallistuivat Helsingissä maaliskuussa pidettyyn ”Norms, Goals, Values” -konferenssiin, jossa ruodittiin normaaliuden, normatiivisuuden ja päämääräsuuntautuneisuuden kysymyksiä. Käyty keskustelu liikkui fenomenologisen filosofian ja terminologian ydinalueilla. Konferenssiesitelmät kuitenkin osoittivat, että normaaliutta koskevat kysymykset viitoittavat tietä paljon nykyfenomenologian sisäisiä kiistoja pidemmälle.

Normaalius ilmenemisen tapana

Konferenssin esitelmää yhdisti normaaliuden ja normatiivisuuden roolin korostus kokemuksen edellytyksenä. Normaalius koskee jonkin asian ”ilmenemisen tapaa” (*wie des Erscheinens*) ja on siten fenomenologian ydinaluetta, kuten Waldenfels on todennut¹. Havaintokokemus yhtäältä edellyttää normaaleja aistiolosuhteita ja -elimiiä, ja toisaalta sitä luonnehtii sisäinen taipumus ”normaaliuteen” eli yhtäpitävyyteen. Lisäksi fenomenologiassa ajatellaan, että havaintokokemuksen kohde tietyllä tapaa säätelee kokemusprosessia ja havaitsijan kiinnostusta. Kohde itse on siis kokemusta ohjaava normi. Voi siis sanoa, kuten Sara Heinämaa esitelmässään korosti, että kokemuksella on ylipäättään teleologinen rakenne. Kokemuksessa teleologisuus ilmenee niin taipumuksena normaaliuteen kuin kokemusprosessin yleisenä suuntautuneisuutena kokemuksen kohteeseen.

Nämä aavistuksen teknisiltä ja abstrakteilta kuulostavat huomiot saivat konferenssiesitelmien myötä käytännöllistä ja konkreettista merkitystä. Edellisistä luonnehdinnoista seuraa nimittäin esimerkiksi se, että ”normaali” ei fenomenologian näkökulmasta viittaa tilastolliseen keskiarvoon vaan juuri kokemuksen rakenteeseen. Normaalia ei voida siis tarkastella yksin objektiivisesta, ulkopuolisesta näkökulmasta käsin. Vastaavasti myös normaalista poikkeava saa uuden merkityksen. Myös se ilmenee kokemuksellisesti ja koetaan ennen muuta poik-

keamana kokemuksen tavanomaisesta ja säännönmukaisesta kulusta. Poikkeavaa on kuitenkin kahta eri lajia. Yhtäältä poikkeava voi ilmetä *anomaliana*, poikkeamana yleisestä kokemuksellisesta järjestyksestä. Toisaalta poikkeavaa on myös *epänormaali*, joka kyseenalaistaa oletetun ja ennalta-annetun normaaliuden. Konferenssin anti muodostui juuri tämän jälkimmäisen, kokemukselliseen normaaliuteen nähden ”toisen”, aseman pohtimisesta.

Luonnontieteilijän epäily

Tosin jo luonnontieteilijät ovat kyseenalaistaneet ajatuksen kokemusnormista. Viime kädessä ajatus kokemusteleologiasta nimittäin ulottuu fenomenologian perustajan Edmund Husserlin mukaan kokemusten ja niiden kohteen välisen suhteen kysymyksistä myös ideaan yleisestä järjen teleologiasta. Tämä puolestaan ilmenee jo viettiperustaisen elämän tasolla. Husserlin katsannon mukaan ”vietit” eivät nimittäin ole ainoastaan sokeita ja päämäärättömiä voimia. Pikemminkin vietit ja luonnolliset vaistot ovat alkusysäys inhimilliselle minä- ja maailmasuhteelle. Ilman niitä jälkimmäinen ei olisi mahdollinen. Tällä tavoin niistä tulee myös liikkeelle panevia voimia kehitysprosessille, jonka päätepiste on todellinen ihmisyyden. Husserl puhuukin teoksissaan jopa ”järkivietistä” (*Vernunfttrieb*). Niinpä jo viettiperustaisen elämän päämäärä on tietyllä tapaa rationaalinen, ajatus itsevastuullisuuteen ja kriittisyyteen perustuvasta elämänmuodosta.² Fenomenologian mukaan teleologisuus siis läpäisee koko inhimillisen todellisuuden.

Moinen ajatus elämän päämääräsuuntautuneisuudesta saattaa kuitenkin epäilyttää naturalistisen maailmankatsomuksen kannattajaa. Hän kun ajattelee elämän ja myös tietoisien elämän olevan olemukseltaan satunnaisen materiaalsen prosessin kehkeytymisen tuote. Joutuuko fenomenologi siis tekemään eron inhimillisen kokemuksen todellisuuden ja kausaali-teettiperiaatteen hallitsemisen luonnon välille? Onko Husserlin käsitys teleologiasta yhdistettävissä modernin tieteellisen naturalismin kanssa ja mikäli on, tulisiko tämä naturalismi käsittää silloin totutusta poikkeavalla tavalla?

Erityisesti Andrea Staiti käsitteli esitelmässään modernin materialistisen luonnontieteen antiteleologi-

suuden ja fenomenologian mahdollista yhteensopimattomuutta. Staitin vastaus mainittuihin kysymyksiin muodostui monimutkaisesta Husserlin 'luonnon' käsitteen erittelystä. Hänen mukaansa Husserlin filosofia on tosiasiaa yhdenmukainen maltillisen naturalismin kanssa. Mielenkiintoista oli, että Staitin mukaan esimerkiksi nykybiologit ovat alkaneet elävien olentojen kohdalla puhua *biosemantiikasta*. Tällä viitataan tapaan, jolla elävät olennot ja jopa sangen primitiivisen tason organismit ovat intentionaalisisessa suhteessa ympäristöönsä. Ne toisin sanoen reagoivat ja vastaavat ympäristönsä vaatimuksiin ja muokkaavat sitä asettaen näin toiminnalleen primitiivisiä päämääriä, joiden tavoittamisessa ne voivat onnistua tai epäonnistua. Tällaiselle organismien toiminnan teleologisen jäsentymisen teorialle Husserlin erilaisista luontoa ja teleologiaa koskevista erittelyistä voisi Staitin mukaan olla hyötyä.

Normaali ja epänormaali

Vielä modernia luonnontieteellistä naturalismiakin vaikeamman haasteen fenomenologian kokemusteleologian käsitteelle asettaa kuitenkin jo havaintokokemuksen kohdalla ilmenevän epänormaalin luonne ja siten normaaliuden itsensä mahdollinen relatiivisuus ja kontingentius. Onko esimerkiksi psyykkisestä häiriöstä kärsivän kokemus ainoastaan esimerkki puuttuvasta kokemuksellisesta järjestyksestä vai kenties kokonaan toisenlaisesta järjestyksen periaatteesta ja siten normaaliudesta? Entä kuinka ymmärtää vieraan kulttuurin ja elämämaailman edustajan kunkin omalle kulttuuriselle normaaliudelle asettama haaste? Missä määrin ja kuinka perinpohjaisesti normaaliuden kokemuksen edellytyksenä voi kyseenalaistua?

Näitä kysymyksiä konferenssissa käsitelivät muun muassa Anthony Fernandez, Maren Wehrle ja Timo Miettinen. Fenomenologisen normaaliuden määrittelyn mukaan kokemusprosessin kehkeytyminen edellyttää aina jo normaalia. Se on itsestään selvä ja kyseenalaistamaton perusta kaikelle toiminnalle ja kokemukselle: kuinka on tapana puhua, käyttäytyä ja niin edelleen. Näin ymmärrettynä se alkaa siis muistuttaa enemmän ennakkoluuloa kuin yksinomaan kokemuksen edellytystä.

Vasta kyseenalaistuessaan normaalius tulee näköpiiriin tässä roolissaan, kuten Maren Wehrle esitti. Tällä tavoin juuri normaalista poikkeava saa tärkeän kriittisen ja filosofisen merkityksen. Kokemuksellinen normaalius voidaan nimittäin ottaa tutkimuksen kohteeksi ainoastaan retrospektiivisesti eli jälkikäteen, Wehrle totesi. Hän osoitti, että fenomenologisella normaaliuden analyysillä voi olla myös poliittista relevanssia. Se, joka esiintyy normaalissa – vaikkapa suomalaista tai eurooppalaista kulttuuria ”muukalaisilta” tai ”vierailta vaikutteilta” puolustaan – tekee samalla omasta asemastaan, kulttuuristaan ja normaalistaan immuunin kritiikille. Wehrle mukaan fenomenologisen analyysin voikin nähdä tämän itsestään selvänä pidetyn normaaliuden kritiikkinä. Näin fenomenologia siis osoittaisi tietyn ennalta oletetun normaaliuden relatiiviseksi ja suhteelliseksi, kenties ai-

noastaan yhdeksi mahdolliseksi tavaksi kokea, puhua ja käyttäytyä.

Wehrle tavoin myös Timo Miettinen argumentoi esitelmässään, että fenomenologisen filosofian kriittinen potentiaali on kulloisenkin yksilön ja yhteisön oman elämämaailman normatiivisen erityisluonteen kriittisessä tutkimuksessa ja sitä ohjaavien päämäärä- ja arvoasetusten uudelleen arvioimisessa. Miettisen mukaan Husserl kohtasi omakohtaisesti tämän vaatimuksen eurooppalaisen filosofian, ihmisyyden ja kulttuurin päämäärien ja arvojen uudelleen arvioinnista ensimmäisen maailmansodan jälkeen koetun kriisin ja merkityskadon seurauksena. Niinpä Husserl asetti kulttuuriproessin yleiseksi päämääräksi rationaalisen itsekritiikin ja esimerkiksi perinteen välittämien arvojen kriittisen uudelleen omaksumisen, johon ensimmäisen maailmansodan järkyttävä tapahtuma hänet myös omakohtaisesti pakotti.

Katkoksen mahdollisuus?

Kuten hyvissä ja ajattelua kiihottavissa akateemisissa tapahtumissa usein tapahtuu, myös ”Norms, Goals, Values”-konferenssin esitelmät jättivät ilmaan koko joukon lisäkysymyksiä. Kuinka radikaalia elämämaailman normaaliuden kyseenalaistamista fenomenologia tosiasiaa kykenee ajattelemaan? Kysymys on esitetty usein ja koskee Husserlin filosofiaan sisältyviä väitetyjä universalistisia piirteitä. Vaikka useammassa esitelmässä ja keskusteluissa käsiteltiin myös tätä fenomenologisen filosofian ulottuvuutta, eivät kaikki vastaukset täysin vakuuttaneet.

Nämä kysymykset ja epäilyt nousivat esiin esimerkiksi Timo Miettisen esitelmän kohdalla. Ensimmäinen maailmansota oli nimittäin aikalaiskokemuksessa todellinen katkos aiempaan nähden. Aikalaiskokijoista tätä katkosta on lähestynyt esimerkiksi Walter Benjamin kauniissa esseessään ”Kokemus ja köyhyys”³. Benjaminin mukaan ensimmäinen maailmansota ei ainoastaan osoittanut aiemmin edellytettyä ja perinteen välittämää relatiiviseksi vaan pikemminkin sen, että länsimaista kulttuuria ohjanneet arvot ja arvostukset eivät enää päde. Benjaminia seuraten perinpohjainen katkos aiempaan nähden voisi siis merkitä myös oman elämämaailman ja kokemuksen oletetun normaaliuden hylkäämistä ja vaatimusta uudenlaisen, aiemmasta kokonaan poikkeavan normaaliuden alulle panemisesta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Bernhard Waldenfels, Edmund Husserl: Normalität im Widerstreit. Teoksessa Bernhard Waldenfels, *Sozialität und Alterität*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2015, 295–313.
- 2 Konferenssissa puhuneiden lisäksi esimerkiksi Claudia Serban ja Rochus Sowa ovat kirjoittaneet viettien ja rationaalisuuden kytköksestä Husserlilla. Ks. esim. Rochus Sowa, Einleitung. Teoksessa Edmund Husserl, *Grenzprobleme der Phänomenologie*. Toim. Rochus Sowa & Thomas Vongehr. Springer, Dordrecht 2014, xix–cxv.
- 3 Walter Benjamin, Kokemus ja köyhyys (Erfahrung und Armut, 1933). Suom. Eetu Viren. Teoksessa Walter Benjamin, *Keskuspiste*. Suom. Taneli Viitahuhta ja Eetu Viren. Tutkijaliitto, Helsinki 2014, 134–141.